УДК 377.3

В.В. Петрук, м. Луцьк, Україна / V.V. Petruk, Lutsk, Ukraine
petruk.viktorija76@gmail.com

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

Анотація. *В статті розглядаються певні аспекти професійної етики соціального працівника. Кожна професія має свою власну мораль. Професія формує у її носіїв не лише професійні навички, а й певні риси особистості та відношення до змісту своєї діяльності. Професійна етика лежить в основі всіх інших аспектів професійної діяльності, так як мораль професійної групи (професійна мораль) є складовою частиною моралі суспільства, а власне мораль є одним з найдавніших регуляторів поведінки і дій, взаємодії людей, в тому числі і в професійній сфері.*

Соціальний працівник діє в ціннісно-орієнтованому світі, де кожна дія, мета, мотив, засіб досягнення мети або навіть намір може отримати оцінку з точки зору відповідності його моральним нормам, тобто уявленням суспільства або мікросоціуму про добро і зло. Тому критерії моральності в соціальній роботі мають ряд критеріїв, які містять вимоги як до дій соціального працівника, так і до ефективності і якості даної роботи.

Таким чином, у своїй практичній діяльності фахівці потребують не лише моральних орієнтирів, що визначають загальний, основний напрямок їх діяльності, а й правил повсякденної діяльності, без дотримання яких неможливо реалізувати моральні норми і принципи. Тому в етичних нормах соціальної роботи відображаються основні вимоги та критерії поведінки і дій соціального працівника, які, при всій їх різноманітності, продиктовані специфічними умовами і змістом його праці.

Глибоке знання норм і принципів професійної етики, неухильне, творче застосування їх в повсякденній діяльності допомагає соціальному працівнику здійснювати співробітництво з клієнтами, їх близькими, колегами, представниками громадських, державних та недержавних організацій і установ.

Ключові слова*: етика, професійна етика соціального працівника, етична свідомість, етична дія, етичні відносини, етичні вимоги, мораль, критерії моральності.*

SOME ASPECTS OF THE PROFESSIONAL ETHICS OF A SOCIAL EMPLOYEE

Annotation. *The article deals with certain aspects of the professional ethics of a social worker. Each profession has its own morality. The profession forms in its carriers not only professional skills, but also certain personality traits and attitude to the content of their activities. Professional ethics lies in the basis of all other aspects of professional activity, as the moral of the professional group (professional morality) is a constituent part of society's morality, and in fact morality is one of the oldest regulators of behavior and actions, interaction of people, including the professional sphere.*

A social worker operates in a value-oriented world, where every action, purpose, motive, means of achieving a goal or even an intention can be judged from the point of view of compliance with its moral standards, that is, the ideas of a society or micro community about good and evil. Therefore, the criteria of morality in social work have a number of standards, which include requirements both to the actions and to the efficiency and quality of this work.

Thus, in their practical work, specialists need not only moral benchmarks which determine the general, main direction of their activities, but also the rules of everyday activities, without observance of which it is impossible to implement moral norms and principles. Consequently, the ethical norms of social work reflect the basic requirements and criteria for the behavior and actions of a social worker, which, with all their diversity, are dictated by the specific conditions and content of his work.

A deep knowledge of the norms and principles of professional ethics, the steady, creative application of them in everyday activities helps a social worker to cooperate with clients, their relatives, colleagues, representatives of public, state and non-governmental organizations and institutions.

Key words*: ethics, professional ethics of a social worker, ethical consciousness, ethical action, ethical relations, ethical requirements, morality, criteria of morality.*

Постановка проблеми. Соціальна робота – один з видів професійної діяльності, де турбота про благо всіх і кожного є предметом повсякденної практичної діяльності, внаслідок чого вона може і повинна впливати на процеси гуманізації суспільних відносин. Культура поведінки, дій і спілкування фахівців повинна бути заснована на знанні й розумінні ними як професійних, так і загальних етичних норм і правил. Етичні проблеми

© В.В. Петрук, 2018

виникають у всіх сферах діяльності соціального працівника: в проведених ним дослідженнях, у сфері практичної діяльності з надання безпосередніх соціальних послуг клієнтам або групам клієнтів, у взаєминах з колегами і з представниками «зовнішніх» по відношенню до системи соціального захисту установ та організацій, із спонсорами, в сфері розробки й формування соціальної політики тощо. Етичні проблеми прийняття рішень і діяльності тут обумовлені в основному тим, що фахівець постійно стикається з проблемами соціальної, економічної і політичної нерівності, порушеннями принципу соціальної справедливості. Обов'язок соціального працівника – всіляко сприяти відновленню справедливості, допомагати клієнту реалізувати основні права людини, – що в інтересах як самого клієнта, так і всього суспільства.

Отже, професійний соціальний працівник повинен постійно звіряти свої думки і почуття, дії і вчинки, відносини і діяльність з основними професійно-етичними імперативами і, відповідно, знати і розуміти основні положення етично-аксіологічної системи соціальної роботи, вміти їх ідентифікувати і опредмечувати.

Аналіз попередніх досліджень. Великий внесок у вивчення та формування професійної етики соціального працівника /педагога здійснили такі вчені в своїх працях: Г. І. Бєлякова «Професійна етика», Г. П. Медведєва «Етика соціальної роботи», Овчарова, М. В. Фірсов, Е. Ярська-Смирнова «Професійна етика соціальної роботи», М. М. Бахтін «Естетика словесної творчості», Г.І.Бєлякова «Професійний етикет», С. В. Савкіна «Правила професійної етики при проведенні педагогічної діагностики».

Метою статті є аналіз деяких аспектів професійної етики соціального працівника, які впливають на мораль, цінності, поведінку спеціаліста.

Виклад основного матеріалу. Етика (грец. ethika, від ethos – звичай) – філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль, її розвиток, норми і роль в суспільстві. Етика є однією з найдавніших теоретичних дисциплін, що виникли як частина філософії. Для позначення філософського вчення про мораль і моральність Аристотелем був запропонований термін «етика» [2].

Як галузь філософії, етика покликана на теоретичному рівні вирішувати питання моралі і моральності, що виникають перед людиною в її повсякденній діяльності. Оскільки теоретичне знання має саме безпосереднє відношення до практики, воно певним чином обґрунтовує практичну діяльність людини.

Трудова діяльність людини є найбільш типовим і всеосяжним прикладом практичної діяльності, в зв'язку з чим можна говорити про феномен професійної етики – однією з фундаментальних теоретичних основ будь-якої професійної діяльності, що представляє собою науку про професійну мораль як сукупності ідеалів і цінностей, ідей про належне, етичних принципів і норм поведінки, які відображають сутність професії і забезпечують взаємовідносини між людьми, що складаються в процесі праці і що випливають із змісту їх професійної діяльності. Професійна етика в той же час – це моральна самосвідомість професійної групи, її психологія та ідеологія [3].

Поява професійної етики передує створенню наукових теорій про неї, оскільки професійна етика, що виникає спочатку як явище буденної свідомості, в подальшому розвивається вже на основі осмислення і узагальнення практики представників професійної групи. Ці узагальнення систематизуються у вигляді кодексів (писаних і неписаних), що містять в собі не лише етичні вимоги до змісту і результатів діяльності, а й до відносин, що виникають в процесі діяльності, а також висновки, зроблені на основі узагальнень.

Таким чином, професійна етика – це не лише наука про професійну мораль, але й моральну самосвідомість сукупної професійної групи, її ідеологія і психологія.

У практиці повсякденної діяльності професійна етика являє собою сукупність норм поведінки фахівців. Норми професійної етики схильні до змін під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх по відношенню до професії факторів. Вони безпосередньо, в кожен момент часу, впливають на поведінку фахівців, спонукаючи їх діяти певним чином. Основними завданнями професійної етики є вплив на свідомість фахівця з метою вдосконалення його як особистості і як професіонала, і сприяння якомога повному і ефективному вирішенню професійних завдань. В цілому ж професійна етика є додатком загальної, теоретичної етики до певних видів професійної діяльності.

Соціальна робота, як особливий вид професійної діяльності, має специфічну, тільки їй властивою сукупністю ідеалів і цінностей, що склалися в процесі становлення принципів і норм поведінки фахівців. Будучи спеціалізованою діяльністю, соціальна робота містить в собі неповторні ситуації, протиріччя, які необхідно вирішувати в самому процесі діяльності і які нерідко є предметом цієї діяльності. Ця обставина викликає необхідність дотримуватися в діяльності особливих, більш жорстких моральних принципів і норм.

Етика соціальної роботи ґрунтується на моральних нормах (лат. norma – правило, зразок; одна з найбільш простих форм моральної вимоги, яка виступає як елемент моральних відносин і форма моральної свідомості) [2], прийнятих суспільством в якості одного з найважливіших регуляторів спільної діяльності та існування, і на тих професійних цінностях, які становлять сутність соціальної роботи. Етичний підхід до професійної діяльності соціального працівника дозволяє повернути етичним нормам те імперативне значення, яке їм притаманне, але яке довгий час ігнорувалося, і підвищити індивідуальну та колективну відповідальність

фахівців за свої дії, підняти значимість і авторитетність професійної діяльності кожного соціального працівника, всієї системи соціального захисту населення.

Основними категоріями етики соціальної роботи є професійні етичні відносини, етична свідомість, етичні дії і професійний обов'язок фахівців (див. рис. 1).

Основні етичні відносини в соціальній роботі, що виникають в процесі професійної етичної діяльності як сукупність залежностей і зв'язків, полягають в досягненні суспільного і особистого блага шляхом трансформування системи «людина-середовище». Ці відносини виникають між соціальними працівниками як членами колективу, між соціальними працівниками та їх клієнтами, між соціальними працівниками і соціальним оточенням клієнтів, між соціальними працівниками та різного роду установами, організаціями, приватними особами, з якими соціальні працівники зв'язуються з приводу надання допомоги клієнтам. Нарешті, це відносини, що виникають між інститутом соціальної роботи як однієї з державних структур та іншими державними організаціями, державою в цілому і суспільством.

Етичні відносини в соціальній роботі існують у формі вимог, що висуваються суб'єктами відносин один до одного щодо виконання професійних обов'язків; моральних принципів, що лежать в основі соціальної роботи та підкоряють собі всю діяльність; моральних якостей, якими повинні володіти і актуалізувати в роботі суб'єкти соціальної діяльності; постійного самоконтролю фахівців в їх діяльності.

Етична свідомість соціального працівника являє собою відображення його соціального буття і діяльності, що виникають в процесі професійних відносин. Ця свідомість є суб'єктивним відображенням моралі, оскільки об'єктивна соціальна необхідність і суспільні потреби відображаються у свідомості фахівця як ідеї про належну поведінку та дії. Ця особлива форма усвідомлення фахівцем соціальної необхідності отримує специфічне моральне обґрунтування: поведінка і діяльність розглядаються вже не з точки зору їх необхідності, а з точки зору їх моральної цінності. Вищим мірилом цінності вчинку є благо, суспільства і клієнтів соціальної роботи, а значить, з точки зору моральності, і самого соціального працівника. В силу цього професійна діяльність конкретного соціального працівника, з точки зору моральності, є благом не тільки тому, що вона необхідна суспільству або клієнтам, а й тому, що вона необхідна самому соціальному працівникові, так як надає йому можливість принести користь і тим самим реалізувати свої власні моральні установки [1].

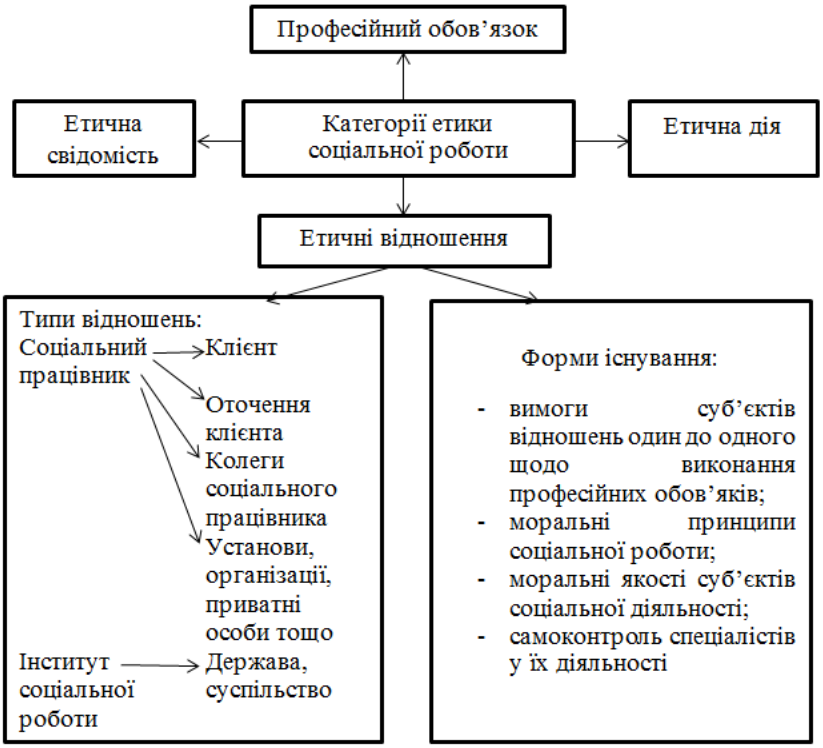

Рис. 1. Категорії етики соціальної роботи.

Етичні дії. Соціальна робота, як і будь-яка діяльність, характеризується певними структурними елементами, які можуть бути оцінені з позицій моралі і моральності. Соціальний працівник діє в ціннісно-орієнтованому світі, де кожна дія, мета, мотив, засіб досягнення мети або навіть намір може отримати оцінку з

точки зору відповідності його моральним нормам, тобто уявленням суспільства або мікросоціуму про добро і зло.

В цілому етика соціальної роботи включає в себе такі рівні:

- застосування внутрішніх етичних стандартів до всіх типів взаємодій всередині системи: соціальний працівник-клієнт, соціальний працівник-соціальний працівник, соціальний працівник-колектив соціальної установи, соціальна служба-соціальна служба і т. п. На цьому рівні відбувається формування самих дій і відносин, що виникають в системі та їх оцінювання з точки зору представників професійної групи;

- оцінка поведінки та дій конкретних соціальних працівників і соціальних служб з точки зору етичних стандартів універсального характеру, прийнятих суспільством як моральних норм. На цьому рівні соціальні працівники та їх дії розглядаються і оцінюються як би ззовні, з боку клієнтів і їх соціального оточення. Разом з тим на цьому рівні на поведінку та дії соціальних працівників також виявляється вплив, що формує їх з точки зору очікувань клієнтів і їх оточення;

- оцінювання соціальної роботи в цілому як соціального інституту, в рамках якого соціальні працівники включаються в широкий спектр зовнішніх взаємин з будь-якими структурами, з точки зору його (соціального інституту) соціальної доцільності і моральності. Цей рівень включає в себе оцінку соціальної корисності, необхідності соціальної роботи для суспільства і її об'єктивне визнання суспільством, зіставлення етичності змісту і зовнішніх проявів професійної діяльності з точки зору очікувань суспільства.

Етична оцінка на будь-якому з рівнів носить об'єктивно-суб'єктивний характер. Суб'єктивність оцінки пов'язана з тим, що оцінювання проводиться людьми і виключити особистісний фактор не завжди вдається. Так, наприклад, в разі оцінки соціальної роботи клієнтом, його думка багато в чому залежить від того, наскільки повно вдалося соціальному працівнику вирішити його особисту проблему, і не завжди клієнт враховує дійсно об'єктивні можливості для такого рішення.

Оцінка, з боку суспільства також може бути не цілком об'єктивною, оскільки суспільство соціально неоднорідне; далеко не всі громадяни мають вичерпні відомості про інститут соціальної роботи, його можливості і потреби. Оцінка соціальної роботи як соціального інституту суспільством і державою, як правило, може відрізнятися. Держава, створюючи інститут соціальної роботи, виходить з потенціалу цієї фінансової інституції, який може бути в майбутньому при певних обставинах реалізований; для суспільства ж найбільший інтерес представляє не потенціал, а кінцевий результат, причому суспільство, безумовно, не завжди поінформоване про умови, при яких діяльність інституту соціальної роботи стає оптимальною.

У зв'язку з оцінкою діяльності правомірно ставити питання про критерії моральності, відповідно до яких ця оцінка проводиться.

Під критерієм моральності (моралі) розуміється сукупність уявлень про добро і зло, справедливості як змісті моральних вимог до професійної поведінки та дій. Критерії моральності в соціальній роботі двоякі – з одного боку, вони містять вимоги загального характеру до дій соціального працівника, які мають загальносоціальне значення, з іншого – містять вимоги до ефективності та якості самої соціальної роботи (див. рис. 2).

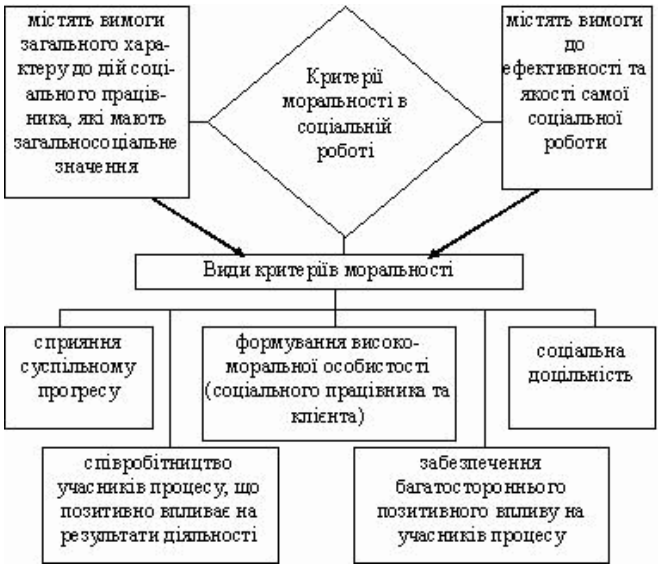

Рис. 2. Критерії моральності в соціальній роботі.

Такий підхід до визначення критеріїв моральності не дозволяє звести їх до вузькопрофесійних інтересів і в той же час не дає можливості ігнорувати загальногуманістичні цінності професії. Можна виділити на цій підставі ряд критеріїв [1].

Сприяння права особи. Цей критерій характерний для всіх видів професійної діяльності, і кожна професія вносить свій внесок в суспільний прогрес. Соціальний працівник, як професіонал, зобов'язаний сприяти самореалізації свого клієнта, підвищення його особистісного потенціалу. Відповідно, підвищення потенціалу особистості призведе до підвищення потенціалу всього суспільства, що і буде сприяти соціальному прогресу.

Формування високоморальної особистості. У процесі соціальної роботи формується особистість не тільки соціального працівника, а й, за допомогою його впливу, особистість клієнта. У зв'язку з цим моральними можна вважати лише ті дії соціального працівника, які ведуть до формування високоморальної особистості – як його самого в якості спеціаліста, так і його клієнта.

Соціальна доцільність. Соціальна робота в цілому і діяльність кожного окремого соціального працівника або служби керується критерієм соціальної доцільності, заснованому на потребах і можливостях суспільства. Саме суспільство визначає, які категорії громадян і на яких умовах стають клієнтами соціальних служб, які послуги їм можуть бути запропоновані.

Співпраця учасників процесу. Моральною можна вважати тільки таку діяльність соціального працівника, яка призводить до активної співпраці учасників процесу (колег, клієнта, його близьких), що, в свою чергу, впливає позитивно на результати взаємодії, підвищує авторитет як соціального працівника та соціальної роботи в цілому, так і клієнта.

Забезпечення всебічного позитивного впливу на учасників процесу. Соціальний працівник надає багатосторонній вплив в ході своєї професійної діяльності. Вирішуючи (або сприяючи вирішенню) проблем клієнта, він одночасно впливає на матеріальні умови його життя, його психіку, причому незалежно від того, яка саме допомога клієнту потрібна і надається. Проявляється вплив і на колег соціального працівника – він може служити прикладом для них. Позитивний вплив тим самим проявляється і на все суспільство, зацікавленого в максимальній ефективності соціальної роботи.

Критерії моральності соціальної роботи можуть служити не тільки для оцінки діяльності фахівців в області соціальної роботи та самої соціальної роботи як специфічного виду професійної діяльності, а й для оцінки самих моральних вимог до соціальної роботи. Вони дозволяють розрізнити вузькопрофесійні норми, що виражають інтереси соціальних працівників як представників професії, і моральні норми, що представляють цінність і інтерес для всього суспільства. Власне, друга група професійних етичних норм соціальної роботи і є тією моральною основою, яка привела до появи в нашому суспільстві професії соціального працівника.

Соціальна робота є діяльністю, що здійснюється в складних формальних та неформальних ситуаціях. При цьому соціальний працівник повинен враховувати, що несе етичну відповідальність перед клієнтом, його соціальним оточенням і суспільством з моменту прийняття рішення і до отримання кінцевого результату у всій його повноті.

Суть соціальної роботи полягає не лише в тому, щоб розв'язати протиріччя, яке виникло, але і в тому, щоб вирішуючи протиріччя, здійснити акт соціальної справедливості й доцільності. Саме така постановка питання робить етичні норми соціальної роботи і специфічними, і доцільними.

Висновки. Таким чином, професійна етика соціального працівника будується на основі поваги прав особистості, специфіки соціальної роботи як професійної діяльності та соціального інституту й передбачає не тільки знання норм і принципів взаємодії і взаємин, а й наявність певних особистісних якостей у фахівця, оскільки професійні моральні вимоги не можуть охопити всього різноманіття ситуацій, що виникають в процесі діяльності, і багато етичних проблем соціальний працівник вирішує, керуючись своїми власними поняттями про обов'язок, про добро і зло, тобто своїми власними моральними принципами. Високий рівень моральності формується у фахівця при наявності певних рис, що розвиваються ним в процесі самовиховання і навчання професійної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Медведева Г. П. Этика социальной работы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб, заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999.— С. 39.
2. Словарь по этике / Под ред. И. С. Кона — М., 1981. — С. 408.
3. Федоренко, Е.Н. Профессиональная этика / Е.Н. Федоренко. – Киев: Научна думка,1983. - 264 с.